

CZU: 821.135.1.09(092)
ORCID: 0000-0002-3343-8055
DOI: 10.5281/zenodo.3566684

Emilia STĂJILĂ
Universitatea de Stat
„Dimitrie Cantemir”
(Chișinău)

„CETATEA ISARLĂK”
CA ULTIMA GRECIE ÎN OPERA
LUI ION BARBU

„The Isarlac fortress” as the last Greece in Ion Barbu’s opera

Abstract: Ion Barbu, conjugating the two areas that seem irreconcilable – poetic and mathematical art, has built up (and the word signifies a certain formal effort) a universe that corresponds to his conception of the Universe and the world. To achieve such a programmatic goal, he imagined, in the romantic spirit, the transformation of Uncreated into Creation, the auroral beginnings of the World.

Keywords: myth, element of myth, mythology, creation, universe

Rezumat: Ion Barbu, conjugând cele două domenii care par ireconciliabile – arta poetică și matematica, a ținut să construiască (și cuvântul semnifică un anumit efort formal) un univers al său care să corespundă concepției sale despre Univers și lume. Pentru a realiza un asemenea obiectiv programatic, a imaginat, în spiritul romanticilor, transformarea Increatului în Creație, începuturile aurorale ale lumii.

Cuvinte cheie: mit, mitem, mitologie, creație, univers.

Pornind de la mărturisirile făcute de poet în interviuri, unii critici literari afirmă că, ambiționând să realizeze o operă inițiativă, se poate constata o coborâre progresivă în zona inconștientului. Se face, astfel, o cedare *inspirației, orfismului*. Ciclul *Uvedenrode* e scris, după cum recunoaște el, în spiritul rapsozilor antici. Îi imită prin a-și așeza pe frunte cununa înflorită, prin a lua în mâini lira și a urma *un singur instinct, al Cântului*. Poemul, menționează Ov. S. Crohmălniceanu, este țesut din curate armonii sonice și rămâne foarte obscur, dorind să vrăjească înainte de orice auzul (Simion, p.201). „Dorița sexuală, comentează același critic, devine legănare aeriană, țesătură argintie, diafană, cântec, coarnele melcilor sugerează, prin arcuirea lor delicată, linia lirei; gasteropozii sunt „mult limpezi rapsozi; din râpa vâscoasă a poftelor neutralizate, suie paradoxal către soarele „sfânt” un melos pur ordonat de „spira” cochiliei. Dar la capătul ciclului, poezia pare să nu-și găsească adevăratul rost, nici în opera inițiativă pe care se resemnase să o exercite, părăsind contemplarea extatică a cerului platonician” (Simion, p.202). Printr-o senzualitate tulbure accentuată, poezia barbiană cade în jos spre pământ, obține o puternică notă expresionistă. Se face simțită și o potențare a ludicului, în special în ultimul ciclu *Joc secund; Isarlık*.

Apare, în consecință mitemul cetății fictive care să reînvie *ultima Grecia*. Toponimul vine de la Hasarlâk, un sat din Asia Mică, în care au fost descoperite ruinele vechii Troia. Ea simbolizează un Levant ideal, un tărâm al stagnării, al unei „ordini autotrofic” (Simion, p.204).

Același critic stabilește, în evoluția poeziei lui Ion Barbu, și modalitățile de folosire a mitologiei. În poemele ciclului *Isarlâk*, foarte limpezi ca expresie, se găsesc simboluri dintr-un domeniu tradițional, cu „puncte de referință universală (Simion, p.190), mai târziu mitologia se sprijină pe principii proprii, pe un „unanim nou” (Ibidem) și pe o structură matematică ce conjugă elemente neomogene, precum cele din mitologia greacă și germanică, ataraxia creștină orientală și spiritul balcanic indolent. Ov. S. Crohmălniceanu împărtășește, astfel, părerea emisă de Tudor Vianu referitoare la evoluția mitopoeticii barbiene: „de la pitorescul oriental și formula baladescă, la spiritualismul intelectualizat și abscons al producției lirice din urmă” (Ibidem).

În contextul demonstrației noastre, ne putem referi la o scară evolutivă ce pornește de la anumite motive mitice care țin de geneza universului, de structura lui armonioasă, influențate de doctrinele gnostice neoplatoniciene la simboluri și motive create de fantezia poetului, conjugate cu elemente ale mitologiei populare („Rusaliile”, „Drăgaica”, „Văile Ierusalimului” ș.a.). Am putea vorbi, de asemenea, și de faptul că întreaga mitologie barbiană se centrează pe un mitem totalizant care este *nunta solară*, aceasta prezentând, după cum explică Ion Pop, o *schemă* sintetizatoare a tuturor „etapelor simbolice ale cunoașterii umane pornite în căutarea contopirii cu principiul suprem” (Mincu, p.1080). Această simbioză se realizează mai cu seamă în *Ritmuri pentru nunțile necesare*. „Poemul asociază nivelurile cunoașterii umane (teluric-senzorială, intelectuală, revelatoare a umanității lumii), „roatelor interioare”, orbitelor mișcării de revoluție planetară („An al Geei” – Pământul, „Roata Venerii”/ lumii, „Roata capului Mercur”, „Roata Soarelui Marelui”), pentru a detalia apoi fiecare roată, recurgând la acea simbolistică astrologică de sursa elenistică remarcată de critică, ce contribuie la „schematizarea” evocării mai sus a imaginii, conferind cel puțin poemelor două trepte (a Venerii și a lui Mercur) un fel de notă caricaturală (alături de figurarea plastică a „danțului buf, cu reverențe și mecanice cadente”, sugerată de ritmul mecanic al versurilor, jocul aliterațiilor) înainte de desfășurarea reverberațiilor muzicale ce acompaniază „ospățul nupțial” din „cămara Soarelui” (Mincu, p.1050).

Într-o replică parcă la Hyperionul eminescian, Domnișoara Hus „călătorește” în vis prin sferele cerești, înțesate cu stele prin guri de gol, prin văi înstelate:

„Uite colo: stele ies
Ca vărsatul și pojarul
În răsad aprins și des
Înțesat e pălimarul;

Uite, cerul a mișcat
Plecăciuni îți face ție.
Fruntea cerul ți-a-nchinat
Amețit, ca de beție;

Cercuiții - ochii tăi -
 Gem ca pietre-n tăvăluge!
 Pe când guri de gol, în văi
 Înstelate, sus, îi suge.” (Codreanu, p. 207).

Domnișoara Hus este definită ca un poem *grotesc* și ca o *epifanie*, stabilindu-se și o paralelă cu cerșetoarea nebună din *Pentru Marile Eleusinii*: „*Domnișoara Hus*, cea mai desăvârșită variantă lirică, profană (supusă, deci, suferinței și degradării) a mitului Cybelei, este – la fel ca *Nastratin Hogeia la Isarlâk* – o grotescă și o epifanie” (Barbu, p.84).

Un mitem al retrăirii punctului zero al genezii lumii, care apare și în *Scrisoarea I* a lui Eminescu, îl putem descifra, conform sugestiilor pe care le desprindem din democrația critică a Ioanei Em. Petrescu, în *Fecioara Mamă* sau *Fecioara Neagră Miriam*. Este un personaj în care se naște obsesia barbiană a începuturilor lumii, a punctului originar, numit de poet stelat la care se asociază *trei hiene ce gonesc pe plăci rimaniene*. În cuplul *magul părăginit* și *dama exegeta* întrevede o aluzie la cuplul din doctrina gnostică: Simon Magul și Elena, „întropare terestră a înțelepciunii și grației divine, descoperită de propăvăduitorul gnozei, într-un bordel” (Barbu, p.86).

Putem găsi astfel, din punctul nostru de vedere, o transfigurare a tuturor mite-melor lui Ion Barbu într-un dublu plan artistic: al revelației inițiatice și al parodicului, al grotescului. Anume acest dublu aspect al personajelor – mitizat și demitizat, care nasc niște figuri hibride, ciudate îl găsim în poemul *Un personaj eteroman*, unde apare un tip fragil ce pozează catalistic, „poros, văros, rachidian” („Prea dureroase note ale Paraliziei generale”) (Codreanu, p.64), dar îl vedem apoi ca un „brav personaj”, cu „o manie metafizică” (Codreanu, p.65), care, în drum spre „neagra damă Miriam, legată-n bande de dinam” (Codreanu, p.65), devine un personaj eteroman pentru un personaj asemănător cu hieraticul Paracelse:

„Brav personaj, astup-o nară,
 Și-o lume mai vizionară
 Ți-o aminti de mâini de moașă
 De-un spasm de mult, la doică-n fașe!

Acest complex eteroman...
 Ce personaj pentr-un roman!
 Știi: cu mai mult ca o fațetă
 Și pitoresc, după rețetă” (Codreanu, p.65)

Personajul eteroman, asemuit cu marele vizionar astrologic Paracelsus, apare într-o postură ridicolă, ca logodnic al unei dame Else, având ca prototip o reală Else Ernardt, care coboră viziunea în registru parodic, sugerând calitatea de hibrid al tipului:

„ Dar ca să nu uităm unicul
 Sărat grăunte de ridicul
 Pe-acest hieratic Paracelse
 Să-l logodim c’o damă (Else)

Căci ați ghicit? Un fals-morbid
 E tipul nostru și-un hibrid
 Un laș pervers de lașe școală
 Etero-heterosexuală.” (Codreanu, p.65-66)

Modul în care apar mitemele (denumite de Ioana Em.Petrescu „mitologeme”) ne vorbește despre o schimbare radicală a înseși principiilor poeziei barbiene: ceea ce am putea numi procesul de demitizare, în special, a personajelor de natură chthoniană pe care le găsim în misterele orfice, are loc în temeiul apelării la anumite reprezentări stimulate de știință. Gândirea *mitică* se îmbină cu gândirea *științifică*; simbioză firească la un poet-matematician. Cercetătoarea clujeană explică această întâlnire simbiotică în felul următor: „În construcția spațiului din universul lui Barbu (ca și în cazul unor modele cosmologice posteinsteiniene), viziunea mitică (ce mizează pe o esențială componentă chthoniană,ca-n misterele orfice) întâlnește noile temelii ale gândirii științifice, retrăgând antropocentrismului privilegiul de perspectivă *absolută*, relativizându-l. În absolut, Universul nu cunoaște *sus* și *jos*, *înalt* și *adânc*. Depășind iluzia antropocentristă, gândirea (gândirea matematică sau cea poetică) va construi o „natură secundă, cogitală”, care e un model inteligibil al lumii” [1, p.89]. În această modalitate de gândire, lumea e surprinsă în *modul*, adică, zice cercetătoarea, în valorile absolute ale mărimilor reale. Drept exemple sunt date *Valea edificiului Uscher* ca reprezentare a *naturii cogitale* și a *spațiului* epifanic și inversarea de axe universale din poezia – program al ciclului *Joc secund*:

„Din ceas, dedus adâncul acestei calme crește,
 Intrată prin oglindă în mântuit azur,
 Tăind pe înecarea cirezilor agrește,
 În grupurile apei, un joc secund, mai pur.

Nadir latent! Poetul ridică însumarea
 De harfe resfirate ce-n zbor invers le pierzi
 Și cântec istovește: ascuns, cum numai marea
 Meduzele când plimbă sub clopotele verzi.” (Barbu, p.154).

Cât privește îmbinarea de reprezentări mitice și de reprezentări științifice sau chiar înlocuirea celor dintâi prin cele de-al doilea, exemplele cele mai elocvente sunt considerate *Infrarealism* și *Ut algebra poesis (Ninei Cassian)*. Cea dintâi este o improvizație găsită pe o invitație făcută de scriitorul Camil Baltazar către cei ce vor să rețină unul sau mai multe exemplare din cartea sa *Strigări trupești* (1927), în care un Interplanetariu băiat e cuprins de nostalgia începuturilor lumii, a increatului:

„Sângele ca laptele
 Morfina l-a tăiat.
 Faptele
 Interplanetariului băiat
 (Ce împăiat!)
 Urmările întoarce în origini
 Ceasuri virgini.” (Barbu, p.90).

Cea de-a doua poezie înfățișează o stare de vrăjire a poetului – Geniu în fața unei femei, algebrista Emmy (e vorba de matematiciana Emmy Noether), caracterizată ca o „coroiată” și „o desfoiată fee” „sordidă și divină” (Codreanu, p.93). Poezia e scrisă sub formă de sonet și e dedicată Ninei Cassian, făcând parte din ocazionalele inedite ale lui Ion Barbu:

„La anii-mi încă tineri, în târgul Goettingen,
Cum Gauss, altădată, sub curba lui alee
- Boltirea geometriei astrale să încheie –
Încovoiam poemul spre ultimul caten.

Uitasem docta muză pentru-un facil Eden
Când, deslegată serii, căinței glas să dee,
Adusă, coroiată, o desfoiată fee
Își schiopăta spre mine mult-încurcatul gen.

N-am priceput că Geniul, el trece. Grea mi-e vina...
Dar la Venirea Două stau mult mai treaz și viu.
Întorc vrăjitei chiveri cucuiul străveziu

Și algebrista Emmy, sordida și divina,
Al cărei steag și preot abia încerc să fiu,
Se mută-n nefireasca – nespus de albă! – Nina.” (Codreanu, p.93).

Vom observa, de asemenea, completând-o pe exegetă, că reprezentările mitice nu sunt înlocuite numai de reprezentările științifice (ca, bunăoară, curbele lui Gauss, pomenite în sonetul citat). În structurile poeticii barbiene se infiltrază acordurile unei Euritmii universale, definită ca o „muzică a formei în zbor” (Codreanu, p.33). Chipurile necunoscute ale acesteia îi apar poetului într-un drum imaginar dinspre Castelul de Gheață al Gândirii spre miază-zi – e un drum parcurs sub triste arcade și cu multe rătăcirii din cauza noilor răsfrângeri de care e dornic – de la măreția polară a Nordului la caldul pământ al Sudului:

„Castelul tău de gheață l-am cunoscut, Gândire:
Sub tristele-i arcade mult timp am rătăcit,
De noi răsfrângeri dornic, dar nici o oglindire,
În stinsele cristale ce-ascunzi, nu mi-a vorbit.

Am părăsit în urmă grandoarea ta polară
Și-am mers, și-am mers spre caldul pământ de miazăzi,
Și sub un pâlț de arbori stufoși, în fapt de seară,
Cărarea mea, surprinsă de umbră, se opri.

Sub acel pâlț de arbori sălbateci, în amurg,
Mi-ai apărut-sub chipuri necunoscute mie,

Cum nu erai, acolo, în frigurosul burg,
Tu, muzică a formei în zbor, Euritmie!” (Ibidem).

Euritmia, dezvăluită din chipuri necunoscute poetului, se resoarbe acum în sunete, în linii și în culori, precum și în lucruri, în felul în care divinul s-a revărsat în luturi pieritoare. Apare, acum, o vrere firească de a-și dilata sufletul care să simtă vibrațiile Euritmiei în lumi nenumărate:

„O, cum întregul suflet al meu ar fi voit
Cu cercul undei tale prelungi să se dilate,
Să spintece văzduhul și – larg și înmiit –
Să simtă că vibrează în lumi nenumărate...
Și-n acel fapt de seară, uitându-mă spre Nord,
În ceasul când penumbra la orizon descrește,
Iar seara întârzie un somnolent acord,
Mi s-a părut că domul de gheață se topește.” (Ibidem).

Întreaga evoluție a poeziei lui Ion Barbu, care se consideră el însuși cultivator al *hermetismului canonic*, această autodefinire tipologică fiind preluată de exegeții operei sale, conține un puternic filon mitologic. Poet de formație intelectuală, conjugând cele două domenii care par ireconciliabile – arta poetică și matematica, a ținut să *construiască* (și cuvântul semnifică un anumit efort formal) un univers al său care să corespundă concepției sale despre Univers și lume. Pentru a realiza un asemenea obiectiv programatic, a imaginat, în spiritul romanticilor, transformarea Increatului în Creație, începuturile aurorale ale lumii.

Referințe bibliografice:

1. BARBU, Ion. *Poezii*. Ed. îngr. de Romulus Vulpescu. București: Ed. Albatros, 1970. 548 p.
2. CODREANU, Theodor. *Ion Barbu și spiritualitatea românească modernă – ermetismul canonic*. București: Ed. Curtea Veche, 2011 – 384 p.
3. MINCU, Marin Opera literară a lui Ion Barbu, Ed. Cartea românească, București, 1990-354 p.
4. SIMION, Eugen. Prefață la Ion Barbu, Opere, I, Versuri, col. „Opere fundamentale”, București, 2000